

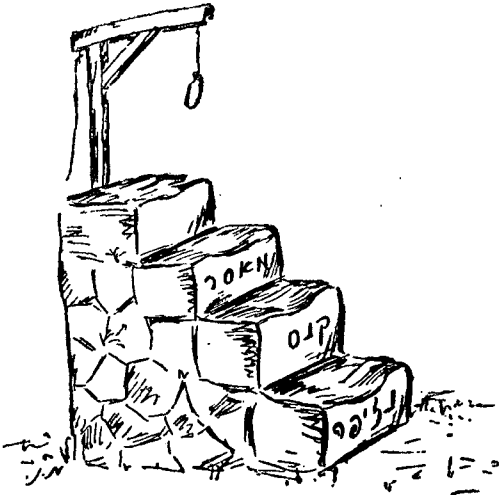
על הדין המשמעי

לענוש ולקנוס מניה וביה, בלי צורך ב"נִיָּת" כגון "יומני תלונות" ו"טפסי 630" המוכרים בצה"ל. ל"עומת זאת דוגלת הגישה האנגלו-סכסית בהגבלת סמכותו של המפקד, והיא נוטה להניח לו רק מינימום של הסמכויות ההכרחיות, לדעת המחוקק, להוליך את יחידתו לנצחון בקרב. הדין המשמעי בצה"ל על פי חוק השיפוט הצבאי, בדומה ל"שיפוט המשמעתי" שקונים בשעתו בארגון ה"הגנה" ולאחר מכן בצה"ל עד כה (עפ"י חוקת השיפוט תש"ח) — שם לו לדוגמה, בדרך כלל, את הגישה האנגלו-סכסית.

תכונתו האופיינית והמובהקת ביותר של הדין המשמעתי, לדעתי, הוא זיקתו ליחידה. עצם הגישה למקום שהנו תופס; בחיי היחידה, תכיפותו, סדריו, "סולם העונשים" המקובל על המפקד — שונים הם ביותר ביחידות שונות, ובתקופות שונות אף באותה יחידה. וזאת מכיון שהדין המשמעתי משרת במישרין את השגת משימות היחידה אותה שעה. הדין המשמעתי נלווה אל היחידה בשדה, והוא חוזר עמה לבסיס, והוא מסוגל להסתגל לכל חילופי הנוף וההוי שבחיה.

"סולם העונשים..."

ראוי רב"ט טירקל לברכה על רשימתו המעניינת. דומה שמותר לומר כי רשימה כגון זאת על נושא כזה מוסיפה כבוד לשכבת-יסוד במבנה הפיקודי שלנו — שכבת המש"קים הוותרים. אף כי יש מקום לחלוק על הערותיו והצעותיו, אין בכל הדברים שיאמרו כדי להאפיל על גילויי יזמה חיובית "מלמטה" לתקן את הדברים "מלמעלה"...

אף כי איני נמנה עם סגל הקצינים המשפטאים בצבא, נוטל אני רשות לדון בסוגיות הדין המשמעתי מתוך הכרה עמוקה בכך שהדין המשמעתי נחלת כלל המפקדים הוא, ודוקא ציבור המפקדים, ולא סגל הקצינים המשפטאים בלבד, הוא החייב ללמדו ו"להפוך בו" — באשר סמכות הדין המשמעתי הוא אחד מאמצעי-השליטה העיקריים הנתונים בידי המפקד לשם ביצוע משימות יחידתו.

ראשית עלי להגדיר "משמעת" מהי — שהרי את צירוף המלים "דין משמעתי" אפשר להבין רק כ"דין לשם המשמעת". מבלי להרחיב הדיבור על הנושא, דומה כי אין חולקין על כך שמשמעת וציוח אינם הינו הך. ציות — פירושו: תכונת של החייל העושה מה שפוקדים עליו (בבחינת "נעשה ונשמע") משמעת היא ציות ו"עוד משהו" — כלומר, ציות המבוסס על נכונות (או "הכרה") לעשות את שאתה מוכרח לעשות, את שהוטל עליך. נכונות זאת נובעת מהאמון במפקד, בחבריך, ביחידה, ב"ענין". משמעת היא איפוא; תכונת החייל העושה מתוך נכונות את החוטל עליו (ומכאן תסתבר משמעותה של אמרת אותו גנרל צרפתי: "המשמעת מכבידה כשריון — ולא כעול").

מטרת הדין המשמעתי, כמסתבר מכאן, היא לאפשר למפקד להשיג את משימות יחידתו, מתוך טיפוח המשמעת בה. אם בכוח הדין המשמעתי ועונשיו השיג המפקד ציות בלבד, ולא משמעת — הרי שנכשל הדין המשמעתי, ואת מטרתו החטיא. ההכרה המשותפת של כל הצבאות בצדק שבדין המשמעתי לא הביאה, כידוע, לתפיסה אחידה בצב"אות שונים על דרכי ביצועו, מאחר שהתפיסה על מהות המשמעת אופיינית היא לכל צבא וצבא. בצבאות יבשת אירופה רבה ביותר הסמכות הניתנת למפקדים, ובתוכם הקצינים הוותרים והמש"קים.

יתכן ואין הפרזה בכך, אם נאמר כי בדין המש-
 מעתי יש משום התגלמות "פטריוארכלית": המפקד,
 ה"אבא של היחידה" דן את חייליו — "בניו", "בני-
 שבטו" (*). הדין נסוב על דברים שנתרחשו "בתוך
 המשפחה" — וכל החיילים עוקבים בענין אחרי
 התגובה. ידוע להם מפי העדים שנוכחו במקום מה
 נעשה ונאמר בתדרו או אוהלו של המפקד —
 ושוקלים הם בפני עצמם או בצותא את צדקת הפסק

המפקד הוא "אבא של היחידה" דן את חייליו — "בניו"...

זאת חומרת העונש שהוטל על חברים. יש בו מחרי-
 פות התחושה של שותפות לדבר — ותחושה זאת
 חשובה ביותר להשפעתו המחנכת של הדין. חכמינו
 אמרו: "במקום שהלסטים מקפח — שם הוא נתלה".
 אותה עירנות להשפעה המחנכת של משפט לגבי
 חברי הנאשם ובני סביבתו, רווחת גם בימינו. ביטוי
 מובהק לכך מצוי במעשהו של גנרל איזנהואר,
 שאישר גזר דין מות על עריק ופקד על הוצאתו
 להורג במרחב העוצבה שממנה ערק, וע"י חבריו,
 נציגי כל יחידה בעוצבה (**).

דומה כי בנקודה זאת נעוץ השוני המהותי בין
 הדין המשמעתי והמשפט בצבא — המתקיים בפני
 שופטים זרים לנאשם, בריחוקיזמן ממועד המעשה
 ובריחוק מקום מאנשי היחידה, שרק במקרה יעקבו
 אחרי פטי המשפט ותוצאותיו.

(*) זאת היא זכותו וסמכותו הבלעדית — וכאשר אין
 הוא מוסמך לדון או העונש שברצונו להטיל אינו בסמכותו,
 מועבר הדין למפקדו הוא. רק המפקד דן את חייליו, והמפקד
 דן רק את חייליו.
 (**) פרשה זו הועלתה בצורה של ספר "הוצאות להורג
 של טוראי סלוביק".

סמכות קציני השיפוט ניתנת במרבית המקרים
 למפקדי היחידות, לגבי הכפופים להם פיקודית.
 יושם אל לב גם שהעונשים המוטלים על ידי קציני
 שיפוט בדין משמעתי הם עונשים שאותם מרצים
 ביחידה (פרט למחבוש לתקופה מעל 7 ימים).
 ובדיקת העבירות אשר סמכות השיפוט לגביהן מסר
 רה לקציני שיפוט, מראה שבדרך-כלל היא כוללת
 אותן עבירות הפוגעות בעיקרו של דבר ובמישרין
 במשמעת שב"יחידה, ואינן מענייניו של כלל הציבור
 הצבאי והאזרחי, אם משום חומרתן המעטה יחסית,
 ואם משום אופיין הבלתי "פלילי" — במובן המקובל
 של המלה.

אמנם קיימים כמה יוצאים מאותו הכלל של דין
 ביחידה אולם דומה שהם מסוג הבאים לאשר את
 צדקת הכלל:

א. חיילות נידונות ע"י קצינות שיפוט משום
 התחשבות בכעיות המיוחדות של שירות החובה
 לנשים.

ב. חוגרים ווטרים (טוראים עד רב"טים) הנמ-
 צאים בחופשה יכולים לעמוד לדין בפני קציני-עיר
 על עברות הפוגעות בסדר ובמשמעת — מאחר
 שהחייל הנמצא, בחופשה נתון למעשה לפיקודו
 (הזמני והמוגבל) של קצין העיר, ולא תחת עינו
 הפקוחה של מפקד יחידתו.

ג. דעת הקהל רואה בצדק או שלא בצדק את
 עבירות התנועה כעבירות שאינן "פליליות" כל עוד
 עבירת התנועה כשלעצמה אינה כרוכה בנזק לאדם,
 לחיה ולרכוש. חיילים נשפטים על עבירות תנועה
 בזמן שלום לא ע"י מפקדיהם, אלא ע"י בתי-דין
 מיוחדים — משום שהמחוקק ראה צורך להשוות
 במידה מסוימת את דינם של נהגים אנשי-צבא
 ודינם של נהגים אזרחיים הנוסעים באותם הכבישים,
 ככפופים לאותם חוקי-תנועה.

כאשר אנו כוונים את הדין המשמעתי והמשפט
 הצבאי לאור הכתיבה המצומצמת של מטרת הדין
 המשמעתי — קיומה וטיפוחה של המשמעת ביחי-
 דה — אנו מוצאים שבכמה שטחים נופל הדין
 המשמעתי מן המשפט הצבאי, אבל בשטחים אחרים
 הוא עולה עליו.

נתחיל בנקודות התורפה של הדין המשמעתי:

א. קצין השיפוט אינו משפטן — ובודאי שאינו
 שופט מוסמך, ולכן אין ערובה מספקת לקיום אותה
 מידת-צדק אשר אנו זכאים לצפות לה מבית משפט.
 אין כל אפשרות לחייבו לנהוג לפי כל דיני הראיות.

ובודאי אין מקום להקפדה על תגי התהליך המשפטי ודקדוקיו.

מתוך הכרה מפורחת במגבלה זאת נקבעו סייגים והגבלות לפעולתו של קצין השיפוט:

1. סמכותו מוגבלת לגבי פקודיו, ולגבי בעלי דרגות מסוימות בלבד, וכן לגבי העבירות שעליהן יוכל לדון והעונשים שיוכל להטיל.
2. אינו מוסמך לצרף עונשים, אלא עליו להצטרף בהטלת עונש אחד ויחיד.
3. כאשר אירעה תקלה בדין, רשאי הפרקליט הצבאי הראשי לבטל את הפסק שפסק ק' שיפוט.
4. קצין השיפוט עלול לתת את הדין על חריגה מסמכותו, ואינו נהנה מ"חסינות" המוענקת לשופטים.

ונסף להגבלות, נעשים מאמצים מיוחדים להכשיר את קצין השיפוט לתפקידו במסגרת הקורסים, ומתנים עליה לדרגה של סרן (דרגת מרבית קציני השיפוט הזוטרים) במבחן בחוק, וכן מציינים את קצין השיפוט באמצעי-עזר (כגון "טבלת הדין המשמעתית") כדי לפקוח את עיניו ולהסיר מלפניו מכשול. ב. אין קטגור ואין סניגור — ומכאן שעלול העברין הזריו או ברהמזל לצאת זכאי, ואילו חברו הנקי מעוון עלול להענש, בגלל ליקוי שהקפדה על

אין קטגור ואין סניגור — העברין הזריו יכול לצאת זכאי...

תהליך משפטי ועל דיני הראיות בבית-דין היתה יכולה למנעו. יש איפוא לסכם בבהירות כי הדין המשמעתי הוא לכאורה פחות צודק מן המשפט הצבאי.

אולם לדין המשמעתי כמה יתרונות בני-משמ: א. מהירות — "טחנות הצדק טוחנות לאיטן". אבל המשמעת הצבאית מושתת על ביצוע חוזרו של פקודות הניתנות תחת לחץ התנאים והזמן. קיום

המשמעת עומד על קיצור הזמן החולף ממועד העבירה ועד ריצוי העונש, וכל "התישנות" היא בעוכריה. לכן על קצין השיפוט להתחיל בדין תוך יום-יומים מעת שהוגשה לו התלונה (תוך 48 שעות אם הוא קש"י, ותוך 96 שעות אם הוא קש"ב) — כל העדויות הן עדיין "טריות", אין כאן אפשרויות של שכחה שהזמן גרמה, נמנעות האפשרויות "לבשל" עדויות תוך זמן קצר (בניגוד למה שקורה לא אחת תוך כדי הזמן הממושך העובר עד לקיום משפט בבית-דין) *.

ב. מציאותיות — האוירה והרקע הם של היחידה, לא תיתכן התעלמות מהוי חייה ומתנאיה, ואין מקום לאי-ידיעה הנובעת מזרותם של השופטים לנסיבות בהן חיה היחידה ומבצעת משימותיה. יתרונו הגדול של הדין המשמעתי הוא איפוא ב"טריותו".

אם לאור ניתוח זה נברוק את ההצעה לקבוע שופטים משפטאים ניידיים הבאים מבחון, נמצא כי מקפחת היא את יתרונות הדין המשמעתי — היתר-דתי, ואיננה מחסלת אלא במעט את מגרעותיו, ובאין קטיגור וסניגור בודאי יוגבל בהכרח גם ערך הכשרתו המשפטאית של השופט...

אבל מכל מקום חיוני לדין המשמעתי הוא הצורך להתגבר, במידת האפשר, על נקודת התורפה של היותו "פחות צודק" — דהינו: לודא "הגינות" (מנקודת ראותו של הנאשם), או "אובייקטיביות" (מנקודת ראותו של קצין השיפוט). מגמה זאת מתבטאת בכללים שגובשו כדי לטען בחייל את הבטחון בהגינות הדין המשמעתי:

א. בגינוני הטקס של מסדר הדין נעקר כל דבר שהיה בו משום "ראית הנאשם כאשם". שלא כבצבאות אחרים, אין מסירים את כובעו וחגורתו

* אמנם בדרך כלל מסיעת המהירות לטיפוח המשמעת, אולם יש וצרכי המבצעים הם כה מכריעים עד כי אין המפקד וחיליו יכולים להתפנות למסור-דין, או יגרם נזק מבצעי ע"י ריצוי העונש מיד עם מתן הפסק, מתוך התחשבות בצרכים המבצעיים נקבעו הכללים הבאים:

1. דין משמעתי בפלוגה — יחידה או יחידת-משנה הפועלת בתנאים של אי קיום קשר יומיומי סדר עם המפקדה או יחידת האם, המוכרות כפלגה לצורך דין משמעתי — ניתנות למפקד אותה פלגה סמכויות מוגברות, המסייעות לו לקים את עצמאותו הפיקודית, הנובעת מריחוקו ממפקדו.
2. אפשרות דחית הדין — בנסיבות מיוחדות המצדיקות זאת, רשאי קצין השיפוט לדחות את הדין למשך לא יותר מ-14 ימים.

3. אפשרות דחית ביצוע העונש — יש ולטובת המשמעת חיוני לדון את הנאשם מיד, אולם אין אפשרות להתחיל בריצוי העונש מיד (כגון — דין משמעתי על עבירה בעת מסע ממושך), החוק מאפשר דחית ריצוי העונש מסיבות מבצעיות עד לתקופה של 90 יום, אם הדבר הכרחי.

ובאווירה בה משתכנע הנאשם שדינו דין הוגן — בה במידה תושג המטרה ע"י השפעתו המחנכת הישירה על הנאשם וההשפעה העקיפה על כל חברי. ואל יטעה איש לגלות פנים שלא כהלכה במלה „הגינות“, כאילו משתמעת ממנה „סלחנות“. כבר אמר הרמב"ם: „הדחמנות על העבריינים — אכזר-יות היא על כל הברואים“, ועל אחת כמה וכמה כאשר ה„ברואים“ הם אנשי-צבא.

גראה ששני קטעים מדברי סוף-סו הקדמון, יטיבו להאיר את שנאמר כאן:

„מצביא המראה אמון באנשיו ועם זה מקפיד

על הציות לפקודותיו, גם הוא וגם הם נשכרים.“

אם תטיל עונשים על חייליך קודם שיתקשרו אליך בקשרי חיבה, הם לא יקבלו מרות, ואם לא יקבלו מרות, אין מועיל בהם. ואם לאחר שנקשרו אליך לא תקפיד בעונשים, הרי אין מועיל בהם גם כן.“

מקורו של הדין המשמעתי הוא בצורך לכופף ציתנות, אולם שליחותו היא לטפח משמעת מתוך נכונות. שליחות זאת מסורה בידי ציבור המפקדים שביחידות, אשר להם מעניק הדין המשמעתי סמכות רבה, ומטיל עליהם את האחריות הכבדה להצדיק את האמון שנתן בהם ראשי-הממשלה באמרו בכנסת (בדיון על חוק השיפוט הצבאי):

„איני מקבל דעתו של חבר הכנסת ב"ר, כי יש לחשוש למינוי קציני שיפוט צעירים. יש לי קצת נסיון בצבא, ואני מכיר קצינים צעירים שנמסר לשיפוטם דיון בעניינים הרבה יותר חמורים מאשר שפיטת חייל לחודש ימים מאסר, והם מילאו תפקידם כראוי... אינני סבור שהגיל הצעיר הוא פגם, ואני רק מצטער שלא ניתן לאדם לכל חייו... ואני מקוה ש... יתמידו במסורת הזאת להעלות כוחות צעירים ולהטיל עליהם אחריות. הם ראויים לכך...“

(אגב, בצבאות בהם קיים נוהג זה, הוא נעוץ במסורת מימים עברו, כאשר חבש החייל תמיד קסדה וחגר חרב — והתעורר הצורך להגן על קצין השיפוט מחמת זעמו של הנאשם...). לפי הפקודות הקיימות עתה בוטלה גם הדריכה במקום, שכל כך הצליחה לעורר בנאשם „פיק ברכיים“ ולהחזיר את התחושה: „דופקים אותי!“, אותה הזכיר רב"ט טירקל.

ב. עיקרי התהליך המשפטי נשמרים — כפי שהדבר משתקף בכירור המוקדם בדבר הודאת הנאשם באשמה או כפירתו בה (*), בסדרי שמיעת העדויות, במתן אפשרות אחרונה לנאשם לאמר את דברו, וכו'. גם הסעיף המחייב, קיום הדין המשמעתי בפני הנאשם, ושלא בהעדרו, אשר בעיני רבים הוא בודאי מובן מאליו, הוא מכוון לכך (בניגוד לסמכות הניתנת במקרים מסויימים לבתי-דין לדון שלא בטכחות הנאשם).

ג. „אין עד נעשה דין“ — אין קצין שיפוט רשאי לדון במקרה שהוא מעורב בו אישית.

ד. הנאשם זכאי להשיג העברת דינו — אם הוא בונה על הסיכוי ליהנות מהגינות יתרה של מפקד גבוה ו„אוביקטיבי“ יותר (אם הוא חושש שמפקדו „נתן בו את עינו“), עד כדי כך שהוא מוכן ליטול עליו סיכון שהמפקד הגבוה יותר יחמיר בעונשו. ושמורה לו אף הזכות, כאשר הובא בפני קצין שיפוט בכיר שלא על פי בקשתו, לדרוש העברת הדין בתלונה לבי"ד צבאי — אם הוא סבור שמוטב להפקיד עניינו בידי שופטים „ממש“.

ה. לנאשם זכות הערר על פסק בדין משמעתי — תי — שוב, מתוך סיכוי להגינות-יתר בדרג גבוה יותר.

בה במידה שהדין המשמעתי מתנהל בצורה

(*) בחובת קצין השיפוט לקרוא בפני הנאשם את פרטי האשמה ולודא שהזכרים ברורים לנאשם — כדי שזה ידע כמה מאשימים אותו ועל מה הוא עומד ליתן את הדין.

